

Сверстюк: Сверстюк Є. На святі надій. – К.: Наша віра, 1999. – 420 с.

Федоров: Федоров А. В. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы. – М.: Высшая школа, 1983. – 304 с.

Швейцер: Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М., 1973. – 280 с.

Шумагер: Шумагер О. И. Слова – этнореалии как особая категория лексики // Лексические категории: Лексические категории на материале немецкого языка. – Калинин, 1984. – С. 143-154.

Marochkina Olga. Methods of translation of proper names of Tychyňa's poetry. *The article is about the methods of translation of proper names of Tychyňa's poetry (based on the following edition: The complete early poetry collections of Pavlo Tychyňa. Translated by Michael M. Naydan. Lviv: Litopys, 2000). The analysis of translation's peculiarity of geographic names, religious names, antroponyms and personificational names is based on modern linguistic literature.*

Key words: transliteration, transcription, connotation, descriptive paraphrase.

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, ДІАЛЕКТОЛОГІЇ, ЛЕКСИКОГРАФІЇ ТА ГРАМАТИКИ

Ірина Бабій (Тернопіль)

НОМІНАТИВНО-ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ СКЛАДНИХ СЛІВ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано основні структурні типи складних слів та їх стилістичну роль у творах Івана Франка. Виявлено зображальну, номінативно-оцінну й емотивно-експресивну роль композитів у контексті прозового і поетичного тексту.

Схарактеризовано функціональне навантаження складних слів у складі метафор і порівнянь.

Ключові слова: *складні слова, юстапозити, метафора, порівняння, естетична функція.*

Творчість Івана Франка постійно цікавила і продовжує цікавити дослідників. На думку М. Рильського, його художня проза „гранично проста, стримана, ясна, без ніякої орнаментациі. А при тому вона невичерпно широка своїми темами, сюжетами, мотивами, настроями” [Вінок: 79]. Цікавою й неординарною є мовна палітра Франкових творів. Письменник був уважним до словесно-зображальних засобів, що характеризуються у його творах вираженістю смислового заряду й емотивного впливу на читача. Наша мета полягає у тому, щоб розглянути складні слова (композиції) як номінативно-оцінні й емотивно-експресивні одиниці у мовотворчості Івана Франка.

У сучасній лінгвістиці складні слова досліджували М. Чемерисов, Н. Клименко, М. Доленко, З. Олійник, О. Селванова, Л. Азарова, О. Рудь та інші науковці передовсім із погляду структурної організації й функціонально-стилістичного наповнення таких лексем у художньому тексті, хоча такі одиниці "краще вивчені в порівняльно-історичному плані" [Клименко: 6].

Складними є похідні слова, утворені способом основоскладання чи словоскладання, що мають не менше ніж дві основи [Енциклопедія: 555]. Творяться вони на основі найближчої до слова номінативної одиниці - словосполучення з сурядним (*чорно-білий, українсько-англійський*) і підрядним (*книголюб, стапття*) зв'язком. Складні слова об'єднують композиції, юстапозити й аббревіатури, які є результатом основоскладання, словоскладання й аббревіації, хоча досить поширеною є номінація усіх типів складних слів терміном "композиції". У сучасній українській мові складними здебільшого є прикметники, іменники, дієслова, прислівники.

Аналіз повісті „Захар Беркут” та поетичних творів Івана Франка дозволяє стверджувати, що найчастіше письменник уживає композиції-прикметники і композиції-іменники, рідше – прислівники і зовсім рідко – дієслова. Сміслова місткість, експресивність художнього слова Івана Франка значною мірою зумовлюють те, що найпоширенішими в аналізованих творах є композиції-прикметники,

оскільки прикметники з властивою їм ознаковістю дозволяють всебічно конкретизувати образ, давати розгорнуту характеристику реалії.

У текстах Івана Франка простежуємо вживання складних прикметників, що виражають різні ознаки зображуваних предметів чи явищ зокрема колірну („темно-зелені корони смерек”, „перлово-жовті боки”, „золотисто-зелений берил на перстні”, „чорногриві тури”), часову („тисячолітні пісні та перекази”, „іглоденна переправа”, „чотирилітня мандрівка”), характеризують розмір, форму предмета („чотиригранний камінь”, „острокруглі чуби”, „острокінчасті ковпаки”), портрет, вік персонажа („столітній старець”), його зовнішні („бліде-бліде лице”, „сивобородий дід”) і внутрішні риси („божевільна дівчина”), соціальну диференціацію й національні відносини („ветикоконяжий престол”, „галицько-руські князі”, „червоноружський бік”, „угро-ружські громади”) та ін.

Найчисленнішу групу становлять прикметники, співвідносні зі словосполученням „прикметник + іменник”: добровільний, дорогоцінний, чорногривий, „прикметник + прикметник”: темно-зелений, золотисто-жовтий, рідше – „числівник + іменник”: чотиригранний, столітній, чотириструнний, першим компонентом яких найчастіше виступають числівники *сто, тисяча, чотири*. Наведені композитні прикметники у тексті називають зовнішні ознаки предметів. Значно менше виявлено складних прикметників, у яких компонентами виступають займенники і прислівники, напр.: „самовладний пан”, „животворний цар”.

У творах Івана Франка складні іменники найчастіше поєднують іменникову і дієслівну основи (*водопад, злодій, стінолом, страхопуд, небозвід, конокрад*), два іменники (*олень-рогач, машина-метавка, дід-небіжчик, дух-отікун*). Із погляду семантики у цій групі переважають назви осіб (*одновірець, пішоходи, туркомани-степовики*). Часто один із компонентів таких композитів містить виразне емоційне забарвлення – позитивне (*товариш-тухольці*) чи негативне (*боярин-зрадник, монголи-песиголови*). Широко представлені також композитні іменники - назви предметів, зокрема знарядь дії, місця дії (*машина-метавка, засіки-рогачки*), рідше – абстрактних понять (*милосердя, одноцїтість, добробут*).

Складні прислівники репрезентують різні дериваційні моделі, зокрема: *горілиць, силомиць, мимоволі, обіруч* та ін. Трапляються і композити-прислівники, утворені повторенням тих самих слів (*тяжко-тяжко, далеко-далеко*) або слів-синонімів (*грізно-люто*), що виражають посилення тієї самої ознаки. Наголошуючи на невизначеності часового проміжку чи місця, автор уживає прислівники *десь-котись, десь-кудись*, властивих фольклорним творам. У досліджуваних текстах часто уживаються прислівники на зразок: *власноручно, рівночасно, однодушно, однозгідно, немилосердно, самовільно*, однак усі вони є суфіксальними утвореннями від складних прикметників.

Композитні дієслова не є поширеними у творах Івана Франка: *благословити, втихомирити* (результат префіксації від дієслова *тихомирити*). Виявлено незначну кількість дієслів-юкстапозитів переважно минулого часу, які фіксують певну послідовність повторюваних дій, напр. „*горів-палахкотів*“: „Блищалося світло: се *горів-палахкотів* смоляний світич у шатрі” [Франко 1978: 110]. Поодинокими є також приклади дієслівних юкстапозитів теперішнього часу, які вживаються переважно в поезії:

Так і грудь землі *диха-деигаєсь*

Силов дивною, оживущою [Франко 1973: 47];

Шлю до нього людей, щоб згодились на сплату,

Сам ходжу за ним і *благаю-цвілю* [Франко 1973: 135].

Аналізовані складні слова переважно є двоосновними і побудованими за усталеними моделями української мови. Авторськими можна вважати композити: *людовладці* („збільшився *людовладців* гнет” [Франко 1973: 327]), *дивоглядіє*, „*царі-держилюди*“, „*диха-деигаєсь*“, „*благаю-цвілю*“ та ін. Такі лексеми найчастіше є наслідком незвичної сполучуваності у межах композита базових основ чи слів. Ці деривати виконують яскраву емотивно-оцінну роль у певному художньому тексті і здебільшого не функціонують поза ним, тобто не стають загальноовживаними.

У творах Івана Франка складні слова переважно містять конотативне навантаження, особливо у поетичних текстах. Назви кількох його поезій є композитами, як-от: „*Сідоглавному*“, „*Милосердним*“, „*Хтїбороб*“, „*Цар-бог*“, „*Сонети-невільники*“ та ін. А заголовок, як відомо, виражає додаткову інформацію, виконуючи

важливу експресивну роль. Мовознавець Н. Сологуб зазначає: „Складні слова виступають логічними заміниками словосполучень, порівняльних зворотів і навіть речень. Вони зумовлені естетичними настановами автора, принципами його світосприймання, своєрідністю його стилю, особливостями художнього мислення. Не семантика окремих слів, а образне уявлення про денотати «...» компоненти складного слова» [Сологуб: 48].

Особливістю складних слів є те, що у їх семантиці міститься певна оцінна експресія, що значно посилюється і розгортається у художній мові. З виразними естетичними настановами Іван Франко вживає композити, що розвивають переносні значення, набувають метафоричності. За їх допомогою письменник створює естетично місткі образи, які є особливо характерними для його поетичного мовлення.

Композитам у мові Івана Франка як стилістичному явищу властива поліфункціональність, що мотивується самою природою складного слова. Адже воно є наслідком конденсації значення тих номінативних одиниць, на основі яких виникло [Сологуб].

Помітною є зображальна роль композитів, покликаних охарактеризувати портрети персонажів, пейзажі, на тлі яких розгортаються події. Ці складні слова найчастіше виступають епітетами. З такою метою автор часто вживає прикметники-композити з колірною семантикою, напр.: *“темно-оливкова барва лиця”* та ін., які становлять найчисленнішу тематичну групу серед усіх композитів. Кількісно виділяється група прикметників, які позначають відтінки кольорів. Часто у структурі таких утворень наявні компоненти: *блїдо-, темно-, ясно-* („ясно-зелені пасмути”, *темно-зелені барви*”, *блїдотлиций місяць*”).

Нерідко композити-прикметники входять в епітетний ряд кількох інших означень, завершуючи всебічну характеристику реалії, напр.: *“багате, буйне, золотисто-жовте волосся”* ([Мирослави]); *“старі діди, поважні, сивобороді”*; *“золото-жовті острокруглі чуби”* солом'яних оборогів катів та ін.

У творах Івана Франка складні слова можуть виступати портретною деталлю. Так, письменник уживає ці лексеми у відповідному описі, щоб передати „страшний і оплаканий стан” полоненого Максима Беркута: „Свіжо промите лице було *блїде-блїде*,

аж зелене, губи потріскались із жару й спраги, очі були червоні від диму й тусклі, мов скляні, від втоми й душевної муки, ноги дрижали під ним, мов під *столітнім* дідом, а постоявши на них хвилину, він не міг довше вдержатися і сів на землю” [Франко 1978: 112].

Однак більш помітною у Франковій мовотворчості є номінативно-оцінна роль композитів, що особливо чітко простежується у назвах осіб. Ці назви містять як позитивну (*товариші-тухольці, добродії*), так і негативну (*лиходії, злодії*) оцінку. Характеризуючи таким чином героїв, письменник подекуди сам мотивує цю назву: „А вже найбільшим *добродієм* уважали тухольці Захара Беркута за його ліки” [Франко 1978: 39]. Мудрими, розважними, з великим життєвим досвідом зображені у повісті старійшини Тухольської громади, яких автор називає „*старцями-батьками*”, адже вони завжди „мали рішучий голос”. Протилежне забарвлення містять лексеми з чіткою негативно-оцінною експресією. Її яскраво виражає один із компонентів композитів „*монголи-песиголові*”, „*лиходії*”, якими автор називає загарбників руської землі. Поетизуючи волелюбність народу, патріотизм, Іван Франко гостро засуджує зрадництво. Так, тих, які не захищають рідний народ, його традиції й права, він іменує „*бояринами-зрадниками*”, „*конокрадами*” та ін.

У поезії Івана Франка знаходимо ще такі оцінно-місткі образи, як „*царі-держилюди*”, пани „*пустопляси*”. Експресивно наповненими виступають композити в поетичному контексті, в якому зіставляється внутрішній світ певних соціальних прошарків людей:

І знов рефлексії! Та цур же їм!

Сепаратисти, білоручки

та *пустопляси* риють ся в своїм нутрі...

Не для нас сі штуки!

Ми, бра, плебеї,...

я сильний, *віковічні* скали

розтрощу, на землю повалю... [Франко 1973: 228]

Тут нищість, лінь, песимізм і байдужість панів протиставляється працьовитості, силі, впевненості трудячого народу.

Творчій манері Івана Франка властиве своєрідне перифразування, яке досягається шляхом використання номінацій-композитів. Так, Захар Беркут „сам видався їм останнім із тих добрих *велетнів*-

старожитів тухольських, про яких добрі діла так само оповідати собі будуть пізні покоління" [Франко 1978: 124]. Зустрівши у полоні Мирославу, Максим називає її „*чародійською появою*". Бурунда-бегадир зі „злості називає Тугара Вовка „*псом блідоллицим*".

Оскільки складним словам взагалі властива вагома естетична місткість, то у мові Івана Франка вони часто створюють метафоричні образи. Наприклад у поезії "Не покидай мене, пекучий болю...":

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая *думо-муко*
Над людським горем, людською журбою!
Рви серце в мені, бліда *журо-марюко*,
Не дай заснуть в постелі безучастя –
Не покидай мене, *гриже-гадюко!* [Франко 1973: 68].

складні іменники, позначені авторським словотворенням стосовно незвичної сполучуваності компонентів, передають роздуми ліричного героя над людською долею, його тривогу і неспокій.

У невеликому за обсягом вірші "Гримить!" Іван Франко вжив кілька складних прикметників, зокрема в повній нестягненій формі, характерній для фольклорних текстів.

Гримить! *Благодатна* пора наступає.
Природу розкішна дроз пронимає,
Жде спрагла земля *плодотворної* зливи...
Гримить! Тайна дроз пронимає народи, –
Мабуть, *благодатная* хвиля надходить... [Франко 1973: 47].

Вірш побудований у вигляді розгорненої художньої паралелі. Тут простежуємо зіставлення явищ природи і людського життя. Хмара, гроза, весняний грім – це провісники революційної бурі. Тут звучить сподівання, що після „*плодотворної зливи*” настане „*благодатна пора*”, що є символом щасливого життя. Такі настрої сповнювали Івана Франка, суспільного діяча-гуманіста, поета-революціонера, ними пройняті його твори, у яких письменник закликав рідний народ до боротьби. *Благодатна [пора]* - це „та, що дасть благо”, *плодотворна [злива]* - це „та, що дасть (творитиме) плоди”. Через конденсацію семантики компонентів кожного з наведених базових словосполучень автор виражає прагнення до позитивних зрушень у суспільстві, вказуючи шлях, яким вони досягаються.

Ці образи перегукуються з образом „всемогуцього поклику весни” у поезії „Гріє сонечко”:

Гей, брати!... Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте *всемогуцього*
Поклику весни!

Сійте в головах думи вольні,
В серцях жадобу *братолюбів*,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх! [Франко 1973: 48].

Суспільні зміни, революційну боротьбу поет порівнює з могутнім весняним пробудженням природи. Оптимізм, віру в перемогу вселяє образ „всемогуцього поклику весни”. Поет закликає до активності у боротьбі заради щасливого майбутнього, за „світло, поступ, волю”. Сама собою весна не прийде.

У наведених прикладах помітне символічне звучання образів, що є характерною прикметою творчої манери Івана Франка. Символом єдності, згуртованості громади є „*одноцілий* ланцюг” у повісті „Захар Беркут”. „Сей ланцюг” – то наш руський рід, такий, який вийшов з рук добрих творчих духів. Кожде колісце в тім ланцюзі – то одна громада, нерозривно, з самої природи зв'язана з усіма іншими. Тільки така суцільність і свобода кожної поодинокі громади робить усю цілість суцільною і свобідною. Нехай тільки одно колісце трісне, розпадеться само в собі, то й цілий ланцюг розпадеться, *одноцілий* його зв'язок розірветься [Франко 1978: 49-50]. І далі так продовжує говорити громаді Захар Беркут: „Коли б не ті срібні окуви, дерев'яні обручки легко могли би потріскати, і вся *одноцілість* ланцюга пропала б. Так само, якби не наші святі громадські установи, то й уся громада пропала би” [Франко 1978: 50]. Така *одноцільність* руського роду – це перша умова щасливого життя і прекрасного майбутнього народу. Зауважимо, що й назви богів, які автор уживає на сторінках повісті, *Світovid, Дажбог, Дажбог-Сонце* – теж композити (*Дажбог* - бог сонця, світла, добра).

Оригінальні, естетично місткі метафоричні образи створюють складні слова у таких поетичних контекстах:

Пісне, напоєна *горем-отрутою*,
Час тобі вже на спокій [Франко 1973: 184];
Пізнай, що досі сам творив ти бога...

і пеклом був твій земний біль-тривога,
стоси і мури [Франко 1973: 321].

Досить часто у творах Івана Франка композити входять до порівняльних конструкцій, вагомо посилюючи їх експресивність. Так, складні слова можуть увиразнювати об'єкт порівняння. Для того, щоб зацентувати увагу читачів на мудрості, досвіді, величності, поважності Захара Беркута, автор порівнює його зі „стародавнім дубом-велетнем”: „Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності” [Франко 1978: 41]. Через кілька сторінок знову трапляється образ „дуба-велетня”, але цього разу Іван Франко зіставляє з ним всю велику і непереможну Русь: „Наша Русь, певно, не була б упала під стрілами та топорами монголів, але була б осталася проти них, як глибоко вкорінений дуб-велетень остоюється проти осінньої бурі!” [Франко 1978: 45-46]. Такі паралельні зіставлення Захара Беркута і всієї Русі є цілком умотивовані загальною ідеєю повісті - ідеєю єдності, згуртованості громади. Жити й працювати для неї, боротися за її права, традиції, добробут - найпочесніший обов'язок кожного члена громади, благо якої активно й самовіддано обстоює Захар Беркут – кращий її представник, справжній патріот.

Отже, складні слова як наслідок семантичної конденсації двох компонентів словосполучення, на основі яких вони виникли, є естетично вагомим засобом у мові художньої літератури. Їх естетичне навантаження визначається семантикою, мовною усталеністю, особливостями авторського мислення. Значне місце композити посідають у мовотворчості Івана Франка. В аналізованих текстах зображальна роль композитів спирається на органічне поєднання їх номінативно-оцінної та емотивно-експресивної функції, що особливо помітно у поетичних творах Великого Каменяря.

ЛІТЕРАТУРА

Вінок Вінок Івану Франкові. – К.: Рад. письм., 1957. – 636 с.

Клименко: Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 251 с.

Сологуб: Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича – К.: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.

Франко 1973: Франко І. Я. Вибрані твори. У 2-х т. – Т. I. – К.: Дніпро, 1973. – 760 с.

Франко 1978: Франко І. Я. Художні твори. У 50-ти т. – Т. 16. – К.: Наук. думка, 1978. – 512 с.

Енциклопедія "Українська мова". Енциклопедія. – К.: "Укр. енцикл.", 2000. – 752 с.

Babiy I. M. Stylistic function of compound words in I. Franko's works.

The structure and the stylistic role of the compound words in the works of I. Franko are analysed in the article. The illustrative, nominative-evaluative and emotionally-expressive role of the compositives in the context of the fiction and poetry. The functional burden of the compound words in metaphors and comparisons is characterized.

Key words: compound words, juxtaposition, metaphor, comparison, aesthetic function.

Тетяна Вільчинська (Тернопіль)

КОНЦЕПТ „БОГ” У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ Г. СКОВОРОДИ

Стаття присвячена аналізу одного з найважливіших концептів у поетичній творчості Г. Сковороди – концепту „Бог”. Виявлено основні його значення як суб'єкта осмислення, суб'єкта та об'єкта зіставлення.

Ключові слова: поетична мова, концепт, художній образ.

У сучасному мовознавстві активно розробляються проблеми, пов'язані з вивченням такого напрямку, як лінгвокультурологія. Її завданням є дослідження взаємозв'язків мови з культурою етносу, його ментальністю тощо. Найважливішим об'єктом лінгвокультурології вчені справедливо вважають концепт, який у науці про мову на сьогодні визначають по-різному. Особливо актуальним вважаємо дослідження концепту в його перетині з іншими дотичними лінгвістичними та культурологічними поняттями. І хоча цей напрямок репрезентують цікаві розвідки українських лінгвістів